

TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN

(تأويلات القرآن)

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin
(ö. 333/944)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Kitabın adı yazma nüshalarında ve kaynaklarda *Te'vilâtü Ehlî's-sünne*, *Te'vilâtü'l-Mâtürîdiyye*, *Te'vilât li-Ebi Mansûr el-Mâtürîdî* şeklinde de geçmektedir. Ancak müellif, gerek *Kitâbü't-Tevhîd*'inde gerekse bu eserinde "Ehl-i sünnet" terki-bini kullanmadığına göre bunun yer aldığı isim doğru değildir. *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın Mâtürîdî'ye nisbeti, çeşitli kaynakların yanı sıra eser üzerine çalışan Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve eserden alıntılar yapan diğer âlimlerce doğrulanmaktadır. Ayrıca *Kitâbü't-Tevhîd* ile bu eser arasında üslup, ifade, işleyiş ve istidlâl benzerliği, hatta yer yer aynılığı görülmekte, *Te'vilât*'taki birçok konunun *Kitâbü't-Tevhîd*'in muhtevasıyla örtüşmesi de her iki eserin aynı müellife aidiyetini kanıtlamaktadır. Nitekim A'râf sûresinin rü'yetullahla ilgili 143. âyetinin tefsiri (VI, 48-58) çok az farkla *Kitâbü't-Tevhîd*'de mevcuttur (s. 120-134). Ayrıca bahislerin sonunda kullanılan bazı cümleler ("Va'llâhü a'lem", "ve billâhi't-tevfik" gibi) her iki eserde de bulunmaktadır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* ile Sünnî kelâmının kurucusu vasfını kazandığı gibi (DIA, XXVIII, 151) *Te'vilâtü'l-Kur'an* da onun dirâyet tefsirinin kurucusu olduğunu ortaya koymaktadır. Çağdaşı sayılan İbn Cerîr et-Taberî, Kur'an'ı mushaf tertibine göre rivayet yoluyla tefsir ederken kendisi aynı işi dirâyet yöntemiyle gerçekleştirmiştir. Mâtürîdî'den önce Ali b. Hamza el-Kisâî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın kaleme aldıkları eserler belli kelimelerin sözlük anlamları ve gramer açıklamalarını içeriyordu. Mâtürîdî'nin eseri ise kitabın başında yer alan te'vil-tefsirle ilgili açıklamadan anlaşılacağı üzere (I, 3-4; krş. a.e., III, 269-273) rivayeti de ihmal etmeyen bir dirâyet metoduyla yazılmıştır.

Te'vilâtü'l-Kur'an, *Kitâbü't-Tevhîd*'in aksine müellifin kaleminde çıkmış öğretilerine yaptığı takirlerden oluşmaktadır (Alâeddin es-Semerkanî, vr. 1^b). Bu durum anlaşılması güç ifadeler, tekrarlar, bir âyetin tefsirinin önceki veya sonraki âyetin tefsiri içinde yer alması, benzer takdim-tehirlerin aynı âyetin içinde

bulunması gibi hususlarda kendini göstermektedir. Kur'an'ın tamamını tefsir eden Mâtürîdî genelde önce kendi anlayışını zikreder, ardından umumiyetle isim ve kaynak belirtmeden "قيل" sözüyle ilgili rivayetleri aktarır. Müellifin bu hacimli eserde isim vererek görüşlerini kaydettiği âlimlerin sayısı doksana yaklaşmaktadır (Özdeş, s. 63-65). Mâtürîdî'nin tefsir anlayışı Kur'an'ı Kur'an'la, sahih hadis ve haberle, dil bilgisi kuralları ve akli istidlâl ile açıklamaktan ibarettir. Rivayetleri bazan değerlendirir, bazan olduğu gibi zikreder ya da, "Bu meselede aslolan şudur ..." diye başlayıp konuyla ilgili bakış açısını ortaya koyar ve ona göre bir sonuca ulaşır. Kaynaklarda yer alan İsrâiliyat'la ilgili rivayetleri Mâtürîdî de kaydeder, dinin kesin hükümleriyle bağdaşmıyorsa bunları eleştirir, değilse irdelenmesinin gerekmediğini söyleyerek verilmesi istenen mesaj üzerinde durur.

Mâtürîdî, insan psikolojisine hitap eden ve duymalar ötesine ait olan Kur'an beyanlarının lafzî-vaz'î mânasında alınmasını imkânsız görür ve mecazi anlamlara yönelmenin zaruretine inanır. Yapılan tebliğin hem akli hem gönüllü tatmin edecek mânasını bulmaya çalışır. Ancak bu tür yorumlarda kesin ifadeler kullanmayıp başka anlam alanlarının yolunu açık bırakır. *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da tefsir ilmine, kelâm, fıkıh ve fıkıh usulüne, başta Mu'tezile olmak üzere İslâm mezheplerine, ayrıca diğer dinler, düşünceler ve akımların görüşlerine temas edilir (bk. MÂTÜRİDÎ [Tefsir İlmindeki Yeri]). Hz. Peygamber ve ashabından, Mâtürîdî'den önceki müfessirlerden, kiraat ve lugat âlimlerinden gelen rivayetler ihmal edilmemekle birlikte ağırlıklı olarak dirâyet yöntemiyle telif edilen *Te'vilâtü'l-Kur'an* aynı yöntemle yazılan tefsirler için örnek teşkil eder. Kitabın neşrinin tamamlanmasından sonra yapılacak mukayeseli çalışmalar eserin etkilerini ortaya koyacaktır. *el-Keşşâf* adlı tefsiriyle büyük etki uyandıran Zemahşerî'nin *Te'vilât*'tan faydalandığına muhakkak nazarıyla bakılmaktadır (Özdeş, s. 84-85). Sünnî ulemâ arasında *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın tanınmaması sebebiyle dirâyet tefsirinin kurucusu kabul edilen Fahreddin er-Râzî *Kitâbü'l-Erba'in*'de (I, 277) ve *Meîâtîhu'l-ğayb*'in beş yerinde (V, 163; VI, 200; XIV, 228; XXIV, 244; XXVII, 188) *Te'vilât*'a atıf yapmış, Ebû Hayyân el-Endelüsî *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*'te (III, 364) eseri zikretmiştir.

Te'vilâtü'l-Kur'an'ın bugüne kadar otuz beş nüshası tesbit edilmiştir. Bunların yirmi dokuzu İstanbul'da olup (on altısı Süleymaniye Kütüphanesi'nde, diğerleri Köprülü, Hacı Selim Ağa, Âtîf Efendi, Nuruosmaniye ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerinde kayıtlı) altısı tam, diğerleri eksiktir. Kayseri Râşid Efendi, Konya Yûsuf Ağa (çok eksik) ve Tire Necip Paşa kütüphanelerinde de birer nüsha vardır. Ayrıca eserin Dimaşk Zâhiriyye ve Kahire Dârü'l-kütübi'l-Mısıriyye nüshalarından başka Berlin ve Londra'da (sadece Âl-i İmrân sûresinin tefsiri) nüshaları mevcuttur (*Te'vilâtü'l-Kur'an*, neşreden giriş, I, 45-54). Muhammed Eroğlu *Te'vilât*'in Fâtiha ve Bakara sûrelerinin ilmî neşrini hazırlamış (İstanbul 1971; MÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., Tezler-Öğretim Üyeleri, nr. 488-489), İbrâhim Avadayn – Seyyid Avadayn, Fâtiha ile Bakara sûresinin 141. âyetine kadar olan bölümün neşrini gerçekleştirmiş (Kahire 1971), Muhammed Müstefî-zürrahman, Fâtiha ve Bakara sûrelerini yayımlamıştır (Bağdat 1983). Eserin Bekir Topaloğlu'nun ilmî kontrolünde başlayan neşir çalışmalarında önce deneme mahiyetinde Fâtiha sûresi, Âyetü'l-kürsî, Bakara sûresinin son iki âyeti, Haşr sûresinin son dört âyeti ve Fîl sûresinden itibaren Kur'an'ın sonuna kadar on sûre Ahmet Vanlıoğlu tarafından neşre hazırlanmış (*Âyât ve süver min Te'vilâti'l-Kur'an*), Bekir Topaloğlu tarafından tercüme edilerek (*Te'vilâtü'l-Kur'an'dan Tercümeler*) bir arada yayımlanmıştır (İstanbul 2003). Eserin Ahmet Vanlıoğlu'nun yanı sıra çeşitli uzmanlarca hazırlanması esnasında metnin anlaşılmasını güçleştiren ârızaların giderilmesi, metindeki takdim-tehirlerin düzeltilmesi vb. tashihler yapılmıştır (İstanbul 2005-2011). Bekir Topaloğlu *Te'vilât*'in Bakara sûresiyle ilgili bölümünü Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 2007). Öte yandan bu neşir çalışmalarına başlandığı sırada *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın tamamı Beyrut'ta basılmıştır (Müessesetü'r-risâle-Nâşirün, 1425/2004). Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî tarafından yayıma hazırlanan bu baskıda gerekli nüshalara bakılmadığı, eserin şerhinden metnin anlaşılmasına yardımcı olacak açıklamaların alınmadığı ve ârızaların giderilmediği görülmektedir. Mecdî Basellûm'un yaptığı çalışma (Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2005), metinde yer alan nakillerin kaynaklarının gösterilmesi bakımından daha başarılı ise de nüsha farkları

belirtilmemiş ve metindeki ârizaların giderilmesi bağlamında bir çaba harcanmamıştır.

Mâtürîdî'nin talebelerinin talebesi olan Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin *Te'vilâtı*'nı okuturken yaptığı açıklamaları talebesi Alâeddin es-Semerkandî sonradan toplayıp düzenlemiş ve kendisine nisbet ederek kitap haline getirmiştir. Semerkandî, mukaddimede *Te'vilâtı*'ta çözülmesi güç ibarelerin ve kapalı mânaların bulunduğu ve âlimlerin çoğunun bunlara nüfuz edemeyeceğine dikkat çekmiş, usûlü'd-dîn ve usûl-i fikhın yanı sıra söz söyleme sanatları ve lugat ilmiyle uğraşanların bunları anlayabileceğini kaydetmiştir. *Şerhu Te'vilâtı'l-Kur'ân* (*Şerhu't-Te'vilât*) diye adlandırılan eserde bir taraftan anlaşılması güç ibareler açıklanırken diğer taraftan Hanefî-Mâtürîdî çizgisinde ayrıntılı bilgiler verilmekte, eserin nüshalarında mevcut hataların ve takdim-tehirlerin düzeltilmesine imkân sağlanmaktadır. Ancak bu şerhte Kehf sûresinden itibaren açıklama bulunmamaktadır. Öte yandan *Te'vilâtı*'ta mevcut bazı ibarelere şerhte temas edilmediği görülmektedir. Şerhin günümüze kadar dokuz nüshası tesbit edilmiştir. Bunların altısı İstanbul kütüphanelerinde mevcut olup biri asıl nüshanın üçte biri, ikisi altıda biri hacminindedir. Ayrıca Mekke, Taşkent ve Bankipûr'da birer nüshanın bulunduğu kaydedilmektedir. Taşkent nüshası sadece Âl-i İmrân ile Nisâ sûrelerini içermektedir. Bankipûr nüshası hakkında bilgi edinilememiştir. *Te'vilât* üzerine şerh mahiyetinde yapılan kısmi çalışmalarında biri Osmanlı âlimlerinden Lâlezârî'ye aittir. Lâlezârî, Fâtîha sûresinin 5. âyeti hakkındaki açıklamalarla ilgili *el-Yâkûtetü'l-ĥamrâ'* adlı bir şerh yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 124, 130; bk. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, neşredeninin girişi, I, 45-56).

Bazı yüksek lisans çalışmalarında *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın bir kısım sûre ve âyetlerinin neşri gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında Nisâ ve Mümtahine sûreleriyle Âl-i İmrân sûresinin 1-95. âyetlerinin tefsiri yer alır (*İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, s. 395). Hüseyin Uysal Mâtürîdî'nin te'vil anlayışı konusunda yüksek lisans tezi hazırlamıştır (a.g.e., s. 413). Muhammed Müstefizürrahman (*An Edition of the First Two Chapters of al-Mâtürîdî: "Ta'wilât Ahl al-Sunna"*, 1970, University of London), M. Ragıp İmamoğlu (*İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu*, Ankara 1973) ve Talip Özdeş (*İmam Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İstan-

bul 2003) eser üzerine doktora çalışması yapmıştır. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın bazı özellikleri ve Mâtürîdî'nin müteşâbih âyetlere bakışıyla ilgili makaleler yayımlanmıştır (a.g.e., s. 424-427, 431).

BİBLİYOGRAFYA :

Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 120-134; a.mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanlioğlu), İstanbul 2005, I, 3-4; ayrıca bk. neşredeninin girişi, I, 45-56; III (nşr. Mehmet Boynukalın), İstanbul 2005, s. 269-273; IV (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, s. 48-58; Alâeddin es-Semerkandî, *Şerhu't-Te'vilât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 176; Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'l-Erba'în fi usûli'd-dîn* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, I, 277; a.mlf., *Mefâtîhu'l-gayb*, Tahran, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), V, 163; VI, 200; XIV, 228; XXIV, 244; XXVII, 188; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muĥîṭ*, Kahire 1328, III, 364; *Keşfü'z-zunûn*, I, 335, 336; Brockelmann, *GAL*, I, 195; *Suppl.*, I, 346; Sezgin, *GAS*, I, 605; a.e. (Ar.), I/4, s. 40-41; Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İstanbul 2003, s. 63-65, 84-85; *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik* (haz. Sönmez Kutlu), Ankara 2003, s. 395, 413, 424-427, 431; Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, 151, 158.

BEKİR TOPALOĞLU

TE'VİLÜ MUHTELİFİ'İ-HADİS

(تأويل مختلف الحديث)

İbn Kuteybe'nin

(ö. 276/889)

hadisçilere yönelik suçlamalara cevap verdiği eseri.

Müşkilü'l-ĥadîṣ adıyla da bilinen eser, Mu'tezile gibi kelâm fırkalarıyla bazı fakih ve ediplerin hadisçilere yönelik eleştirilerini cevaplamak amacıyla kaleme alınmıştır. Eserin girişinde özetlenen bu eleştirilerde hadisçiler rivayet konusunda titiz davranmamak, râviler hakkında çelişkili hükümler vermek, uydurma rivayetleri nakledip müslümanların mezheplere bölünmelerine yol açmak, Kur'an ve Sünnet'e, akla ve tarihî gerçeklere aykırı rivayetleri kabul ederek İslâm'a zarar vermek ve dinî konularda bilgisiz olmakla suçlanmaktadır. İbn Kuteybe tenkitlere cevap verirken öncelikle bu eleştirileri yapanların kusurlarını saymakta ve aynı ithamların onlar için de geçerli sayıldığını belirtmektedir. Mu'tezile'den Nazzâm, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Sümâme b. Eşres, Câhiz, ehl-i re'yden Ebû Hanîfe ve İmâmiyye'den Hişâm b. Hakem gibi hadisçileri eleştiren kişilerin Kur'an tefsirinde yaptıkları hatalardan, İslâm'a uymayan görüşlerinden ve yanlış fetvalarından örnekler veren İbn Kuteybe, bunlardan bazılarının dinî kurallara ve ibadetlere riayet etmediğini, bazılarının sa-

hâbeye dil uzattığını söylemektedir. Müslümanlar arasındaki ihtilâfların farklı rivayetlerden kaynaklandığını ileri süren bu kişilerin kendi aralarında da ihtilâfa düşüklerini, tevhid, sıfatlar, âhîret ahvâli gibi yalnız vahiyde bilinebilecek konularda bile anlaşamadıklarını söylemektedir. Hadisçilerin rivayetleri tesbit etmek ve sahih olanlarını zayıflarından ayırmak için gösterdikleri gayrete vurgu yapan İbn Kuteybe her insan gibi muhaddislerin de hata edebileceğini kaydetmektedir. Ona göre zındıklar İslâm'ı tahrif edip yanlış göstermek amacıyla birtakım akıl dışı rivayetleri hadislerin arasına sokmuşlardır. Vâizler ve kıssacılar halkın dikkatini çekme bahanesiyle münker, garîb ve mevzû hadisler rivayet etmişlerdir. öte yandan hadislere Câhiliye devrinden kalma masallar, hurafeler ve hikâyeler karışmıştır. İbn Kuteybe'ye göre bu tür rivayetleri, sahihlerinden ayırıp uydurma olduklarını ortaya koymak için nakleden hadisçileri suçlamak doğru değildir.

Eserin büyük bölümü Kur'an'a, Sünnet'e, akla, icmâa, gerçeğe ve tecrübeye aykırı, teşbih ve tescim ifade ettiği, birbiriyle çeliştiği ileri sürülen rivayetlerin yorumuna ayrılmıştır. İbn Kuteybe bu rivayetlerin te'vil ve telifi için nesih, râvilerden kaynaklanan hatalar, insan aklını zorlayan açıklamalardan söz etmekte, ayrıca şiir, lugat, gramer gibi edebî delillerden yararlanmakta, bazı rivayetleri savunurken Tevrat ve İncil'den delil getirmektedir. Müellif eserinde genellikle itikadî konulardaki hadisleri edebî ve savunmacı bir üslûpla ele almıştır. Bunları çoğu zaman muhteva açısından değerlendirmiş, nâdiren sened tenkidi yapmıştır. Ona göre icmâ râvilerin dalgınlığı, hata, ihmal, şüphe gibi kusurlarla nesih ve te'vil gibi ihtimallerden uzak olduğu için hakikatin tesbitinde rivayetlerden daha sağlıklı bir yoldur; bu sebeple icmâa ön planda, senede ikinci planda yer vermiştir.

İbn Kuteybe, hadislere uydurma rivayetlerin karıştığından şikâyet etmesine rağmen bazan uydurma haberlerle istidlâl etmiş, tartışmalı yöntemlere başvurup zorlama yorumlar yapmıştır. Meselâ Kur'an'a aykırı olduğu iddia edilen bazı rivayetleri açıklarken Sünnet'in Kur'an'a hükmedebileceğini, ancak Kur'an'ın hadise hükmedemeyeceğini, hadislerin de Kur'an gibi vahye dayandığını, bu sebeple Kur'an'ı neshedebileceğini ifade etmiştir. Akla aykırılığı ileri sürülen rivayetleri yorumlarken dinî konuların duyularla gözlemlenen olaylara kıyasla açıklanamayacağını söy-